

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI MEHDİLİK SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Editörler

Doç. Dr. Mehmet TIRAŞCI

Doç. Dr. Hasan ÖZALP

Ar. Gör. Maruf ÇAKIR

SİVAS/2018

16. YÜZYILDA MEHDİLİK İDDİASI İLE ORTAYA ÇIKAN BOZOKLU ŞEYH CELAL AYAKLANMASI

Ümit ERKAN*

Özet

16. Yüzyılda Yavuz Sultan Selim Döneminde ortaya çıkan Kızılbaş Bozoklu Şeyh Celal'in ne tür gerekçelerle Osmanlı iktidarına karşı harekete geçtiği ve isyanında ne tür dini argümanlar kullandığı Alevilik tarihine önemli bir ışık tutacaktır. Ayaklanma sürecinde kendisinin mehdi olduğunu, halife-i zaman ve sahib-i zaman olduğunu iddia ederek, dinî ve dünyevî meşru otorite olarak kendisini gören Bozoklu Şeyh Celal'in kızılbaş zümreler ve diğer sünni gruplar üzerindeki etkisine değinilecektir. İnzivayî bir hayat yaşamasının, abdal kisvesine bürünerek kendisini Yavuz Sultan Selim'in kılıcının kesmeyeceğini söylemesinin, şeriatın yasaklarının helal olduğuna dair fetva vermesinin üzerinde durularak önemli tahliller ve tespitler yapılacaktır. Mehdilik iddialarının dinî mi yoksa siyasî gayelerle mi ortaya çıktığı ispatlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Mehdilik, Bozoklu Şeyh Celal, Kızılbaş, Yavuz Sultan Selim

THE BOZOKLU SHEIKH CELAL REBELLION EMERGED IN THE 16TH CENTURY WITH THE WILL OF MAHDI

Abstract

The Kizilbash Bozoklu Sheikh Jalal, who emerged in the 16th century during the reign of Yavuz Sultan Selim, would for some reason shed light on the history of Alevism, which he used to oppose Ottoman rule and which religious arguments he used in his rebellion. The influence of the Bozoklu Sheikh Jalal, who sees himself as the religious and earthly legitimate authority, claiming to be the caliphate and the proprietor of his time in the insurrection process, will be referred to the redbuds and other Sunni groups. Important insights and determinations will be made by emphasizing the fact that the life of a seclusion is a life-saving way and that the sword of Yavuz Sultan Selim will not cut himself and that the prohibitions of Sharia will be halal. It will be tried to prove that the claims of the Mahdi have emerged either religiously or politically.

Anahtar Kelimeler: Alevism, Mahdism, Bozoklu Sheikh Celal, Kizilbash, Yavuz Sultan Selim

GİRİŞ

Tarihsel bir olgu olarak Türkler'in İslâm'a girişiyle birlikte yaklaşık X. Yüzyıldan itibaren başlayıp günümüze kadar gelen Alevîlik meselesi acılar üzerine inşa edilen bir sorundur. Bu sorunun devam etmesinin arka planında, tarihsel bir olgu oluşunun yanında yüzyıllar içerisinde çeşitli siyasî, sosyo-ekonomik, dinî ve kültürel farklılıklar içerisinde süzülerek gelmesi yatmaktadır. Dolayısıyla tarihsel köklerin bilinmemesi ister istemez çok yönlü bir Alevîlik tarihi perspektifinin oluşmasını sağlamaktadır. Ancak söz konusu mesele ile ilgili yapılması gereken objektiflikten uzaklaşmak yerine meselenin tarihsel arka planının ve bugüne olan etkisinin araştırılması ve bilimsel araştırmaların yapıpı mevcut bilgi kirliliğinin bir an evvel giderilmesi gerekmektedir.

Alevîlik tarihi açısından önemli bir dönemi teşkil eden XVI. yüzyıl ve bu yüzyılda ortaya çıkmış Osmanlı-Kızılbaş ilişkileri ile ilgili bilimsel araştırmaların azlığı ciddi bir bilgi boşluğu oluşturmakta ya da benimsenen dünya görüşünün etkisinde kalınarak yapılan çalışmalarda objektiflik ilkelerine riayet edilmemektedir. Bu bağlamda pek çok yazar ve araştırmacının bu konuyu inceledikleri bilinmekte ancak yapılan çalışmalara baktığımızda konunun ya ayrıntılarına girilmediği görülmekte ya da belli konulara ağırlık verilerek bu yüzyılda ortaya çıkmış diğer ilişkiler göz ardı edilmektedir. Diğer taraftan bilimsel formasyon eksikliği, ideolojik tercihler, metod eksiklikleri ve ilk elden kaynakların kullanılmaması konunun farklı açılardan taraflı bir şekilde ele alınmasını sağlamakta, bu durum, konu ile ilgili yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Müslüman devletler içerisinde önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti, altı asırdan daha fazla bir süre varlığını sürdürmüştür. Selçuklular tarafından Bizans sınırlarında uç beyliği olarak yerleştirildikten kısa bir süre sonra güçlü bir devlet, hatta imparatorluk haline gelen Osmanlılar, kendinden önce kurulan Türk-İslâm devletlerinden tevârüs ettiği siyasî, dinî ve sosyal alandaki bazı yönlerini devam ettirmiştir. Her siyasî topluluk gibi Osmanlılar da Selçuklular aracılığı ile eski Türkler, Sasaniler ve Abbasilerden devraldıkları siyasî ve kültürel kimliklerini başta Bizans olmak üzere fethettikleri ülkelerin örf ve uygulamalarıyla güçlendirerek çağına göre çok ileri bir siyasî kurumlaşma gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlı Devleti gerek kuruluş devrinde, gerekse imparatorluk döneminde doğusunda ve güneyinde verdiği mücadelelerle yeni topraklarla beraber çok sayıda Müslüman halkları kendi hâkimiyeti altına almıştır. Böylece devletin genişlemesiyle birlikte Ehl-i Sünnet dışında kalan mezhepler ve akımlar da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, merkezi yönetim, Müslüman tebaa içindeki bu dinî ve mezhebî yapıyı hep göz önünde tutup her fırkanın kendi hayatına genel düzeni sarsmamak kaydıyla izin vermiş, kendisi ise dinî politikasını Hanefîliğe dayandırmıştır. Bu minvalde komşusu olan Safevî Devleti de Şia mezhebini tercih etmekle kalmamış, bu itikadî mezhebi yayma ve bütün Anadolu'yu Şiileştirme politikası izlemiştir.

İşte bu devreden sonra Safevî propagandalarının Anadolu'daki insan gücünü teşkil eden kızılbaş Türkmen gruplarla Osmanlı Devleti arasında bir mücadele başlamış ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde XVI. yüzyıl içerisinde birçok kızılbaş ayaklanması ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Alevîlik tarihi açısından önemli bir dönemi teşkil eden ve din-şiddet ilişkisinin çerçevesini oluşturan Osmanlı-Kızılbaş ilişkileri diyebileceğimiz Kızılbaş ayaklanmaları, Anadolu toprakları içerisinde, Osmanlı ile Kızılbaş topluluklar arasında geçen olumsuz ilişkilerin ardından dinî argümanların ne derece kullanıldığını, Osmanlı'nın Kızılbaş gruplar üzerine uygulamış olduğu şiddetin kaynağının din mi olduğunu, yoksa dinin bir araç olarak mı kullanıldığını ortaya koyacaktır.

1. Kızılbaşlık Kavramı

Kızılbaş kavramı X. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'i kabul etmeye başlayan konargöçer Türkmen boylarının farklı zaman ve mekânlarda kullanmış oldukları isimlerden biridir. Bu isim eski Türklerde bir çeşit baş giysisi ile ilgili olup belli bir zümreyi ifade etmek için kullanılmıştır.¹ Bu noktada siyah başlık giyen bir Türkmen grubun Karapapak veya Karakalpak diye anılması, yine Kıpçakların onbir boyundan birine Karabörklü denilmesi ayrıca Kazak ordusunun içinde Kızılbörk ve Konurbörk isminde grupların oluşu bunu doğrulamaktadır.²

Öte yandan Kırgızların içkilik oymaklarından birine Kızılbaş denilmekle birlikte³ Afganistan'da yaşayan Şii halk Kızılbaş şeklinde ifade edilmiştir.⁴ Ayrıca Altaylı Şamanlar'ın dinî ayinlerinde başlarına taktıkları kırmızı külah Alevî dedelerinin ve Bektâşi babalarının giydikleri kıyafetlere benzemektedir.⁵

Bunların ötesinde Kızılbaş ismi İslâm'ın ilk dönemlerinde meydana gelen olaylarla irtibatlandırmaya çalışılmıştır. Örneğin, Uhud savaşında Hz. Muhammed'i oklara karşı kendisini siper eden Ebû Dücâne'nin kafasına sardığı sarığın kana boyanmasından kendisine kızılbaş denilmiştir. Hayber kalesinin fethinde Hz. Ali başına kırmızı sarık takmış ve kızılbaş adıyla anılmıştır. Siffin savaşında her iki taraf Müslüman olduğu için Hz. Ali, askerlerine Muaviye'nin askerlerinden ayırt edebilmek için kızıl sarık sardırarak onların Kızılbaş diye anılmasına sebep olmuştur. Ancak kızılbaş ismi ile ilgili tarihsel bir doğrulanma imkânı olma-

* Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı. Assistant Professor, Recep Tayyip Erdogan University Faculty of Theology, Department of Islamic Sects Rize/Turkey umit.erkan@erdogan.edu.tr

¹ İlyas Üzümlü, "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara: TDV Yay., 2002), 546.

² Pavel Petrovich İvanov, "Karakalpakların Tarihine dair Materyaller", trc. H. Ortekin, *Ülkü Mecmuası* 21, sy. 65 (Temmuz 1938) 423.

³ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler* (Ankara: TTK Basımevi, 1968), 45.

⁴ Ahmet Caferoğlu, "Türk Onomastiğinde Başlık Yahut Serpuş", *Sekizinci Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1960), 124.

⁵ Üzümlü, "Kızılbaş", 546.

yan bu rivayetler, kelimeyi kutsallaştırma çabasının bir sonucu olarak görülmektedir.⁶

Bütün bunlar dikkate alındığında Kızılbaş isminin başa giyilen kırmızı bir giysi olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Orhan Gazî'nin padişah olduğu dönemde de farklı bir grubu temsil etmesi için bir giysi olarak kullanılmaya başlandığı Aşıkpaşazâde(889/1484)'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁷

Kızılbaş isminin bir giysi türü ve belirli bir zümreyi temsil etmesi XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren farklılık kazanmaya başlayarak belirli bir dinî ve sosyal grubu nitelemek için kullanılmaya başlamıştır. Özellikle Safevîye tarikatı ve bu tarikatın devletleşme sürecinde ortaya çıkan Osmanlı-Safevî mücadelesi sürecinde kızılbaş ismine yönelik farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu süreçte Kızılbaş isminin Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar zamanında ilk defa kullanıldığı görülmektedir. Şeyh Haydar, müritlerini diğer Türkmenlerden ayırmak için gördüğü bir rüyanın tesiriyle ve kendi taraftarlarını ayırt edebilmek için aynı tarikatın Sünnî kolunca kabul edilen siyah giysiye karşılık yeni bir giysi hazırlatmıştır. Artık bu müritler bundan sonra sırtlarına derviş entarisi giymiş, başlarına da *Tâc-ı Haydarî* denilen on iki dilimli kızıl bir taç takmışlardır.⁸ Öte yandan Hacı Bayram Veli tarafından kurulan Bayramiyye tarikatında da kullanılan bu on iki dilimli kızıl taç, Safevîlere benzememe adına terk edilerek yerini altı dilimli ak çuhaya bırakmıştır.⁹ Öyle görülüyor ki on iki dilimli kızıl taç Safevîlerle oldukça özdeşleşmiştir.

Şeyh Haydar'ın ve müritlerinin başlarına taktıkları on iki dilimli taç Şia mezhebinin temel inançlarından olan oniki imamı temsil etmektedir. Safevîye tarikatı mensupları parmak kalınlığındaki dilimlerden oluşan ve her bir dilimin üzerinde bir imamın isminin işlendiği bu tacı takmalarından ötürü Kızılbaş olarak anılmışlardır.¹⁰

Başlangıçta Kızılbaşlık kavramı belirli bir zümreyi adlandırma amacıyla siyasi bir isim olarak kullanılmıştır. Safevîlerin dinî propagandaları sonucu oniki imam inancına bağlı kalmakla birlikte tecelli ve tenasüh inançları ile ayrıca Allah'ın beşer suretinde görülmesi olan Hz. Ali'nin Şah İsmail'in bedenine tecessüm etmesi ile birleşerek aşırı Şîî nitelikleri üzerinde barındıran Türkmen Şîliği biçimine dönüşmüştür.¹¹

⁶ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik* (İzmir: Selçuk Yayınları, 1990), 11-2; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik* (İstanbul: Otağ Yayınevi, 1977), 87-8.

⁷ Bk., Aşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 264.

⁸ Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*, trc. Tefvîk Bıykoğlu (Ankara: TTK Basımevi, 1992), 65.

⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963), 85; Fuat Bayramoğlu ve Nihat Azamat, "Bayramiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 2 (Ankara: TDV Yay., 1992), 270.

¹⁰ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 65.

¹¹ Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, trc. Turan Alptekin (İstanbul: Demos Yayınları, 2006), 52.

Sonuç olarak Osmanlı-Safevî ilişkileri çerçevesinde olumsuz bir mana verilen Kızılbaş ismi bu süreçte meydana gelen Kızılbaş ayaklanmalarının ortaya çıkardığı olumsuz hava ile birlikte siyasi anlamının üzerine çıkıp daha da büyüyen dini çağrışımları olan bir kavrama dönüşmüştür. 16. yüzyılda II. Bayezid döneminden başlamak üzere Kızılbaşlar ve Kızılbaşlık kavramı Osmanlı ile mücadelede yenik düşmüştür. Özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde büyük yenilgilere maruz kalan Kızılbaşlar, kavrama yüklenen olumsuzluklardan kurtulamamışlardır. 16. yüzyılda genelde tahkir ve aşağılama amaçlı kullanılan bu kavram 19. Yüzyılın sonlarından itibaren özellikle İttihat ve Terakki'nin politikaları doğrultusunda bu kavrama yüklenen pejoratif anlamlardan kurtulmak için yerini Alevî ismine bırakmıştır.

2. Tarihsel Arka Plan

Yavuz Sultan Selim'in II. Bayezid döneminde Trabzon'da Şehzâde iken Safevîlerle ve kızılbaşlarla olan mücadelesi, padişah olduğunda öncelikli hedeflerinin neler olduğu konusunda bize bir fikir vermektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim tahta geçer geçmez etrafında bulunan âlimlere, vezirlere ve askerlere yaptığı konuşmada "Şah İsmail'in namerd-i rezil iken adını Şah koydu, artık onun üzerine yürümek istiyorum" demesi ve etrafındaki yeniçerilerden de destek alması¹² Safevî meselesine verdiği önemi göstermektedir.

Yavuz Sultan Selim tahta geçtikten hemen sonra kendi siyasi geleceğini sağlamlaştırmak için öncelikli olarak saltanata hak iddia eden Şehzâdeleri ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Daha sonra II. Bayezid ile diğer ülkeler arasında yapılmış sadakat ve uzlaşma antlaşmaları yenilenmiş Safevî Devleti dışındaki komşu Müslüman devletlerin de kızılbaşlara karşı desteği alınmıştır.¹³ Ayrıca devlet adamlarının büyük bir çoğunluğu, Şah İsmail üzerine gitmesi için Selim'i teşvik etmiştir.¹⁴ Bundan sonra yapılacak tek şey, Safevîler üzerine yürümenin meşruluğunu ortaya koymak olmuştur. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail liderliğindeki Kızılbaşlık hareketini önemli bir tehdit olarak gördüğünü Padişah olmasının akabinde toplamış olduğu Divan'da yapmış olduğu konuşmadan anlaşılabilir.¹⁵

Yavuz Sultan Selim divana bu konuşmayı yaptıktan sonra orada bulunan âlimlerden Şah İsmail ve taraftarlarının küfrüne ve kanlarının helal olduğuna dair fetva istemiştir. Kızılbaşlık meselesini kökten çözüme kavuşturmak için gerekli

¹² Gelibolulu Mustafa Âfî, *Kümhü'l-Ahbâr*, Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi c. 1 Tıpkıbasım (Ankara: TTK Basımevi, 2009) 23^b.

¹³ İdris-i Bidlîsi, *Selîmşahnâme*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 348, 49^b, 153^a

¹⁴ Lütü Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Süleymaniye Ktp., Veliüddin Efendi, nr. 4269, 203^a.

¹⁵ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3041, 442^a-444^a.

fetva, dönemin en önemli âlimlerinden *Nureddin Hamza Saru Görez* (928/1522)'den gelmiştir.¹⁶

Daha sonra Şeyhülislâmlık makamına getirilecek olan Kemalpaşazâde (940/1534)'nin fetvası da kızılbaşlarla ilgili çok ağır ifadelerle dolu olmakla birlikte, aynı zamanda iki taraf arasındaki nefretin ne kadar ileriye gittiğini göstermektedir.¹⁷ İki fetvada da karşımıza çıkan ortak unsurlar, kızılbaşların ülkelerinin darü'l-harp olduğu, savaş durumunda erkeklerinin katlinin vacip, kadın ve çocuklarının ise köle olarak İslâm gazileri arasında dağıtılıp paylaşılabilirliği olmuştur. Ayrıca, Şah İsmail'in, Peygamberin şeriatı, İslâm dini ve Kuran ile alay ettiği, Allah'ın haram kıldığı şeylere helal dediği; Kızılbaşların da, Kuran'ı yaktıkları, Şah İsmail'i ilah yerine koyup secde ettikleri fetvalarda gözümüze çarpan temel argümanlardır.

Görüldüğü üzere bu fetvalar Safevîlere karşı düzenlenecek savaşın alt yapısını hazırlarken halkı da bilgilendirme ve motivasyon amacı gütmektedir. Öte yandan fikir planında kalan bu fetvalar tam olarak uygulama safhasına dönüşme de Anadolu'da yaşayan kızılbaş gruplar için ciddi bir içe kapanış sürecinin temel yapı taşları haline gelmiştir. Ayrıca devletin kendisini bu şekilde tanımlama yoluna gitmesi halk nazarında bir çatışma ortamı meydana getirmemiştir.

Yavuz Sultan Selim'in Safevîlere yönelik hazırlıklarından biri ve çok tartışılanı da Anadolu'da Şah İsmail taraftarı olan kızılbaşların tespit edilip defterlere kaydedilerek katledilmesi olmuştur. Tarihe 40.000 Alevî'nin Yavuz tarafından katledilmesi şeklinde geçen bu olayın kaynağı Yavuz Sultan Selim'in yanında önemli hizmetlerde bulunmuş İdris-i Bidlisî'dir.¹⁸ İdris-i Bidlisî'den sonraki tarihçiler de bu bilgileri esas alarak bu meselenin bu şekilde günümüze kadar aktarılmasına vesile olmuştur. Kanaatimizce kırk bin rakamı abartılı olmakla birlikte hapis cezası alan, sürgüne gönderilenleri de kapsayan, zihinlerde çok sayıda insanı ifade etmek için yazılmış bir rakamdır. Kaldı ki Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu bile kızılbaşlara yönelik sistemli bir katliamın yapıldığından bahsetmemiştir.¹⁹

Bütün bu gelişmelere rağmen Safevî kaynaklarından Hasan-ı Rumlu, Yavuz Sultan Selim'in, Safevî Devleti üzerine yürümesinin sebeplerini Osmanlı'nın doğu sınırlarında yaşanan olaylara bağlamaktadır. Bu bağlamda Diyarbakır Beylerbeyi Muhammed Han Ustaclu'nun bölgede gerçekleştirmiş olduğu başarıları dikkat

¹⁶ Fetva için bk., Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), Evrak nr., 12077, TSMA, E 6401; TSMA, E 5960.

¹⁷ Bk., Kemalpaşazâde, *Fetevây-ı Kemalpaşazâde der Hakkı Kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3548, 46^a.

¹⁸ Bk., İdris-i Bidlisî, *Selimşahnâme*, 65^a-66^b.

¹⁹ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2157, 62^a-68^a.

çekerek, Nur Ali Halife'nin sınır vilayetlerini tahrip edip Tokat'ı yakmasını Osmanlı Safevî mücadelesinin başlama nedeni olarak gösterir.²⁰

Yapılan bütün ön hazırlıklardan sonra Kızılbaşlarla savaşmayı kafasına koyan Yavuz Sultan Selim, Safevî Devleti'ne varmadan önceki son durağı olan Erzincan'a gitmek için 23 Muharrem 920/ 20 Mart 1514'de ordusu ile birlikte Edirne'den yola çıkmıştır.²¹ Sefer yolunda Şah İsmail'e bir mektup göndererek, kendisinin, Müslümanların memleketlerine saldırdığını, günahsız Müslümanlara zarar verdiğini, mescidleri ve türbeleri yıktığını, peygamber nesline ihanet ettiğini bu nedenle din adamlarının kesin delillerle öldürülmenin vacip olduğuna fetva verdiklerini söyleyerek, tövbe ve istiğfar etmek koşuluyla İslâm'a davet etmiş ve savaşa hazır olmasını bildirmiştir.²² Yavuz Sultan Selim bu mektubun cevabını beklemeden ikinci bir mektup yollayarak ilk mektubunda dile getirdiklerini tekrarladıktan sonra Şah İsmail'i pişmanlık duymaya davet etmiştir.²³

Osmanlı ordusu Sivas'tan çıkıp Erzincan'a vardığında Safevîlere ait bir iz belirmemişti. Bu arada, uzun yolculuğun verdiği yorgunluk, yiyecek darlığı, Şah İsmail'in askerlerinin henüz görülmeşi, Şah İsmail'in savaşı kabul edip etmeyeşinin belli olmayışı gibi nedenler ordu içinde Şah İsmail lehine değişik propandaların oluşmasına yol açmaktaydı.²⁴

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in ortaya çıkmaması ve kendi askeri arasında huzursuzluğun oluşması nedeniyle, Şah İsmail'i savaşa çekmek ve korkaklığına vurgu yapmak için kadın giysileri ile birlikte bir mektup göndermiştir.²⁵ Mektupta tehdit ifadeleri yer almakla birlikte, korkmasının nedeni askerimizin çokluğu ise kırkbin askeri geride bıraktığı, cesareti var ise gelip askeri ile savaşmasını, gizlenmeye devam ederse zırh yerine çarşaf, miğfer yerine yaşmak kullanması gerektiğini bildirmiştir.²⁶ Bu mektup gönderildikten sonra Şah İsmail'den ilk mektup gelmiştir. Mektupta, II. Bayezid zamanındaki dostluğun neden bozulup düşmanlığa dönüştüğünü, Yavuz Selim'in mektuplarındaki üslubun doğru olmadığını, ancak afyon ile sarhoş olmuş kâtiplerin eserleri olabileceğini bildirdikten sonra savaşa hazır olduğunu yazmıştı.²⁷

Şah İsmail'in göndermiş olduğu mektup iki ordunun savaşmaya niyetli olduğunu göstermişti. Nitekim Osmanlı ordusu Çaldıran'a iki-üç konak mesafeye geldiği sıralarda Şah İsmail'in kuvvetlerinin Çaldıran'da kesin olarak toplandığı öğrenilmiştir.²⁸ Tarihler 23 Ağustos 1514'ü gösterdiğinde Safevî Devleti'nin kırk

²⁰ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih*, 62^a.

²¹ Feridun Bey, I, 458.

²² Feridun Bey, I, 379-381.

²³ Feridun Bey, I, 382-383.

²⁴ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, 451^b.

²⁵ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, 449^b.

²⁶ Feridun Bey, I, 383-384.

²⁷ Feridun Bey, I, 399.

²⁸ Feridun Bey, I, 402.

bin kişilik ordusunun saldırıya geçmesiyle savaş başlamıştı.²⁹ Yavuz Sultan Selim üçyüz topla birlikte yüzbin asker getirirken Şah İsmail kırkbin kişilik bir ordu toplamıştı.³⁰ Osmanlı ordusunun Allah Allah, Safevî ordusunun ise Şah Şah diyerek³¹ başladığı savaş akşama kadar sürmüştür. Savaş sonunda Safevî ordusu dağılmaya başlamış artık bir ümit kalmadığını gören Şah İsmail savaş meydanını terk ederek önce Tebriz'e kaçmış burada emniyetli olamayacağını anlayınca da Dergezin'e çekilmiştir.³² Sonuçta her iki taraftan birçok insan ölmüştür.

Yavuz Sultan Selim'in büyük sıkıntılara rağmen elde ettiği bu başarı askerî açıdan çok önemli sonuçlar doğurmasa da siyasî, dinî ve psikolojik açıdan Anadolu'da ve İslâm dünyası üzerinde bir üstünlük kazanmasına vesile olmuştur. Böylece Anadolu'da Şah İsmail'in propagandaları sonucu meydana gelen dinî ve mezhebî belirsizlikler ortadan kaldırılarak Safevî yayılmacılığının önüne geçilmiştir.

Yavuz'un Çaldıran zaferinden sonra Doğu ve Güneydoğu'nun fetih kapıları açılmıştır. Osmanlı ordusu Çaldıran dönüşü yolunda Kemah Kalesi'ni fethetmiş³³ bununla da kalmayıp Yavuz'un emriyle gönderilen İdris-i Bidlisî Kürt beyleri ile toplantılar yaparak Kiğı, Hani, Bitlis, Siirt, Hizan, Hasan Keyf gibi yerler bir savaş olmaksızın Safevîlerin elinden alınarak Osmanlı idaresine katılmıştır.³⁴ Daha sonra Bıyıklı Mehmed Ali Paşa'nın yirmibinden fazla askeri ile Diyarbakır Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.³⁵ Böylece Doğu Anadolu'da Erzincan, Erzurum ve Diyarbakır gibi bölgeleri de içine alan yerler Osmanlı sınırları içine girmiştir.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra doğu sınırlarının denetim altına alınması ile ulaşım imkânları kısıtlandığından Kızılbaş Türkmen gruplar üzerinde bunun olumsuz etkileri olmuştur. Bu şekilde kızılbaşların Safevî halifeleri ile olan irtibatı engellenerek sınır ötesi ile bağlantıları koparılmıştır. Bu da Anadolu'daki kızılbaş Türkmen çevrelerin Safevî Devleti ile bağlantılarının kopmasına ve Safevî Devleti sınırları içindeki Şiîleşme sürecinin dışında kalmalarına yol açmıştır.

Esasen bir iktidar mücadelesi olan Çaldıran Savaşı'nı doğuran sebeplere baktığımızda bu savaşı sadece Sünnî-Şiî çatışması olarak değerlendirmek yanlış olsa gerektir. Mezhepsel farklılıklar savaşın sebeplerinden bir tanesi olmakla birlikte, bu farklılığı oluşturan ortamın tarihi süreç içerisinde kızılbaşlık kavramına yüklenen dinî ve mezhebî kimliğin, kendi otantik kimliğinden sıyrılarak Osmanlı karşıtlığı anlamına gelmesinde görüyoruz. Mezhepsel odaklı ayrışmanın temeline, Safevî propagandalarına alet olan Anadolu kızılbaşlarının ve ayaklanmaları

²⁹ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, 459^a.

³⁰ Müneccimbaşı, *Sahai'fu'l- Ahbâr*, 450^b.

³¹ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 234^b.

³² Müneccimbaşı, *Sahai'fu'l- Ahbâr*, 454^a.

³³ Müneccimbaşı, *Sahai'fu'l- Ahbâr*, 456^b; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih*, 67^a.

³⁴ Müneccimbaşı, *Sahai'fu'l- Ahbâr*, 458^a-458^b.

³⁵ Müneccimbaşı, *Sahai'fu'l- Ahbâr*, 460^b.

çıkaran kızılbaş reislerinin kullandığı dinî ifadelerin etkisi olmakla birlikte, Osmanlı âlimlerinin de özellikle fetva makamında olan kişilerin vermiş olduğu fetvaların etkili olduğu tartışmasız bir gerçektir.

Çaldıran Savaşı, Osmanlı'nın doğu sınırını belirleyerek aslında Osmanlı-Safevî mücadelesi gibi gözükken bu savaşın daha sonraları Memlukleri, Özbekleri, Hindistan Moğolları'nın sınırlarını da etkileyecek şekilde sonuçlanmasına sebep olmuştur. Öte yandan Anadolu'da Safevî propagandalarının yapıldığı yerlerin Safevî Devleti ile Avrupa arasındaki ticaret bağlantı yolları üzerinde olması Çaldıran'dan sonra Safevî Devleti'nin ekonomik sıkıntılar içerisine girmesine neden olmuştur.

Çaldıran'da zafer kazanılmış fakat ne Safevî Devleti ne de Şah İsmail yok edilebilmişti. Bu sonuç, iki tarafın da Doğu Anadolu üzerinde mücadeleye devam edeceği anlamına geliyordu. İşte Yavuz'un, doğu ile bağlantılı bu mücadelelerden birisi olan Mısır Seferi'ne (Mercidabık ve Ridaniye) çıkması Osmanlı, Safevî ve Memlük ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. İşte tam bu dönemlerde Osmanlı kuvvetlerinin Mısır seferi sonrası fırsat bilen Bozoklu Şeyh Celâl adlı bir kızılbaş Türkmen lideri beraberindeki taraftarları ile birlikte Sivas ve Tokat bölgelerinde bir ayaklanma başlatarak Osmanlı-Safevî ilişkilerinin tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur.

3. Bozoklu Şeyh Celâl Ayaklanması

Bozoklu Şeyh Celâl'in öncülük ettiği bu ayaklanma, 5 Rebiulevvel 925/7 Mart 1519 yılında Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden döndükten sonra meydana gelmiştir.³⁶ Bozok (Yozgat) Türkmenlerinden, Tokat'ın Turhal kasabası halkından Celâl adlı bir kızılbaş şeyhi abdal kisvesine bürünüp kendisini mecnunluğa vurarak Turhal civarında bir mağaraya yerleşmiştir.³⁷ Burada onu gizlice ziyaret eden kızılbaşlar onun "meczub-i ilahî" olduğunu etrafa duyurmaya ve mağarada şeytanca tasarılar düzenlemeye başladılar.³⁸ Bozoklu Celâl, mesken olarak burayı neden seçtiğini soranlara, "burası evliyanın makamıdır" diyordu. Bir süre sonra ise "biz burayı kendi başımıza seçmedik, abdallar ve gayb adamları, Mehdi'nin pek yakında bu mağaradan çıkacağına dair bana taahhütte bulundular. Zaman yaklaşmıştır" demeye başladı.³⁹ "Mehdi bu gardan âşikar olsa gerektir ve ben intizarla me'murum" diyerek o tarihlerde bölge halkının çoğunluğu kızılbaş veya kızılbaşlığa meyilli olduğundan devlet idaresinden rahatsız olan köylüleri onlara mutluluk getirme gayesiyle buna inandırdı. Yine kendisini kılıcın kesmeyeceğini iddia ederek bana ok batmaz ve üstümden Yavuz yel esmez *Halife-i zaman* ve

³⁶ İdris-i Bidlisî, *Selîmşahnâme*, 153^a.

³⁷ Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4423, 22^b.

³⁸ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârîh*, 502^a.

³⁹ İdris-i Bidlisî, *Selîmşahnâme*, 153^a-153^b.

mehdi-i devran benim demeye başladı.⁴⁰ Bu arada Bozoklu Celâl, şeriatın bütün yasaklarının helal olduğuna dair fetva veriyor ve “Mehdi’den böyle öğrendik” diyor. Bu sebeple birçok insan aileleriyle birlikte onun çevresinde toplanıp ona biat etmiştir.

Bazıları daha da ileri giderek ona rükû ve secde etmeye bile başlamıştır.⁴¹ Ülkenin dağınık bir hale geldiğini belirten Şükrî-i Bidlisî, memleketin her yerine şamata ve velvelenin düştüğünü, herkesin bunu kıyamet alameti olarak yorumladığından bahsetmektedir. Bu şekilde düşünmesinin sebebi Celâl’in mehdilik iddiasıyla ortaya çıkması, fesatçıların ona tabi olup Anadolu’da korkusuzca gezererek bozgunculuk yapmasıdır.⁴² Şükrî-i Bidlisî’ye göre Celâl’in kullandığı *Mehdi, halife-i zaman, şeriat, fetva, kıyamet alameti* gibi kavramlar, bu ayaklanmanın dinî nitelikli olduğunu göstermektedir.

3.1. Ayaklanmanın sebebi

16. yüzyıl tarihçilerinin eserlerine ve arşiv kayıtlarına baktığımızda bu ayaklanmanın oluşum süreci ile ilgili birçok bilgi verdikleri görülürken ayaklanmanın sebebi konusunda çoğu sessiz kalmayı tercih ederek birkaç tarihçinin vermiş oldukları ile yetinmemizi sağlamışlardır. Ayaklanmanın sebebi ile ilgili özellikle kendisinden sonra birçok tarihçiye kaynaklık eden İdris-i Bidlisî, Azerbaycan Râfızîlerini defetmek için buradaki İsmailîye mensuplarının tespit edilmesini emreden Yavuz Sultan Selim’in daha sonra Anadolu’daki kızılbaşların da defterlere kaydedilip kırk bin kadar kişinin bu şekilde öldürüldüğünü söyleyerek Bozoklu Celâl’in ayaklanmasını da bu çerçevede değerlendirmiştir. İdris-i Bidlisî’ye göre durumun farkında olan Celâl, Bozok’tan kaçarak Amasya ve Tokat vilayetlerine gelip Tokat Kalesi civarına yerleşmiş mehdilik iddiasıyla etrafına birçok taraftar toplayarak ayaklanmıştır.⁴³

Celâlîzâde Mustafa ise Selimnâme adlı eserinde Celâl’in ortaya çıktığı yeri, dağınık grupların, sürekli bozgunculuk ve eşkiyalık yapmış oldukları bir yer olarak nitelendirmektedir. Ayrıca ona göre bu bölgenin idaresi Alaüddevle’den sonra Şehsuvaroğlu Ali Bey’e verildiği için bu bölgede Şehsuvaroğlu’nu hâkim ve vali olarak istemeyen ve eski düşmanlığı olanlar, kızılbaş Türkmen grubu içinden Celâlî diye bilinen bozuk düşünceli bir toplulukla birlikte taat çemberinden çıkıp fitne ve bozgunculuk yoluna gitmişlerdir.⁴⁴ Bu nedenle Celâlîzâde Mustafa, bu olayı dini nitelikli bir ayaklanma olarak görmemekte ayaklanmanın sebebini idari bir çekişmeye dayandırmaktadır.

⁴⁰ Keşfi, *Selimnâme*, 118^a.

⁴¹ İdris-i Bidlisî, *Selimşahnâme*, 153^a-153^b; Şükrî, *Selim-nâme*, 53^a.

⁴² Şükrî, *Selim-nâme*, 52^a.

⁴³ İdris-i Bidlisî, *Selimşahnâme*, 153^a; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, 413^b.

⁴⁴ Celâlîzâde, *Selimnâme*, 197^a.

Diğer taraftan Hoca Sadeddin de İdris-i Bidlisî ile aynı görüşte olup, ayaklanmayı Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine yürümeden önce yaptırmış olduğu Kızılbaş tespitinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Hoca Sadeddin, kızılbaşlar listesinin başında yer aldığını bilen Celâl'in sıranın kendine geldiğini düşündüğünden olsa gerek, yaşadığı yer olan Bozok'tan kaçıp Tokat'a yerleştiğinden, yöre halkının Râfızîliğe yatkın olması sebebiyle mehdilik iddiasında bulunup o bölgeden birçok taraftar toplayarak ayaklandığından bahsetmektedir.⁴⁵

Solakzâde de birkaç kelime farklılığıyla Hoca Sadeddin ile aynı görüşü paylaşarak Celâl'in Yavuz Sultan Selim'in tespit ettirmiş olduğu kızılbaşlar arasında olduğunu bildiğinden Bozok'tan Tokat'a kaçıp kendini mecnun ve abdal kisvesine sokarak mehdilik iddiasında bulunduğunu ifade etmektedir. Bu süreçte etrafına birçok taraftar toplayan Celâl'in, Osmanlı siyasal iktidarı tarafından fark edildiği ve üzerine Osmanlı kuvvetlerinin gönderildiğini söylemektedir.⁴⁶

Görüldüğü gibi Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran öncesi Şah İsmail üzerine yürümeden önce yaptırmış olduğu kızılbaş tespiti Anadolu'da birçok kızılbaşın bu takipten kurtulması için kaçarak farklı bölgelere gitmelerine neden olmuştur. Bozoklu Celâl de bu süreçte yaşamış olduğu Bozok bölgesinden Amasya ve Turhal civarına gelerek münzevî bir hayat yaşamaya başlamıştır. Yöre halkının çoğunun kızılbaş olması sebebiyle gizli gizli faaliyetlerine devam eden Bozoklu Celâl, daha sonraki süreçte propagandasına mehdilik iddiasını da ekleyerek etrafındaki taraftar kitlesini oldukça çoğaltarak bu ayaklanmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

3.2. Lider

Bozoklu Celâl'in kimliğini kaynaklar ölçüsünde burada belirtmemiz gerekmektedir. Birkaç çağdaş Osmanlı tarihçisi ve arşiv kaydı dışında verilen bilgilerin bazı kelime farklılıklarıyla birbirinin aynı olduğu görülmektedir. Örneğin, İdris-i Bidlisî, "*Zikr huruc-i melahide-i Celâlî*" başlığıyla bu ayaklanmadan bahsederken ayaklanmanın liderini İsmailîyye mühlidlerinden Râfızî Celâl olarak nitelemektedir. İdris-i Bidlisî'nin vermiş olduğu bu bilgi, Celâl'in mezhebî eğiliminin İsmailî olabileceğini ortaya koymaktan ziyade Anadolu'da yaşayan bu Türkmen kesimlerin Safevî sempatzanını kızılbaşlar olduğunu ortaya koymak içindir. Nitekim İdris-i Bidlisî'nin Yavuz Sultan Selim'in Azerbaycan Râfızîlerini ve mühlidlerini defetmek için hareket geçmeden önce Anadolu'daki İsmailîyye mühlidlerinin araştırılmasının hükmünün sadır olduğunu ve bu hükme göre yaklaşık kırkbin kişinin tespit edilip siyaset edildiğini söylemesi ve ayaklanmanın çıktığı bölgede yaşayan insanlar için çoğunluğu İsmailîyye Râfızîlerinden ve mühlidlerden olan yöre halkı şeklinde bir ifade kullanması, İsmailîyye tabirini kızılbaş kavramı yeri-

⁴⁵ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârîh*, 502b.

⁴⁶ Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, 413b.

ne kullandığını göstermektedir. Yaşadığı yerle ilgili herhangi bir bilgi vermeyen Bidlisî, vatanından firar ederek Amasya ve Tokat'a gelip bir mağarada yaşadığından bahsetmektedir.⁴⁷ Celâlzâde Mustafa onun isminden ziyade bağlı bulunduğu zümrenin Celâlî olduğunu söyleyerek sapık ve bozuk düşünceli bir topluluk olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸

Çağdaş diğer Osmanlı kaynakları da Bozoklu Celâl'in kim olduğu konusunda hemfikirdirler. "Bozok eşkiyasından Celâl nam bir müfsid Tokat semtlerinde mehdilik davasıyla huruc idüp" diyen Lütü Paşa (971/1564) ayaklanmanın liderini Celâl olarak vermekte, bu ayaklanmadan sonra Anadolu'da ortaya çıkan bu tür ayaklanmalara Celâl adından izafetle Celâli ayaklanmaları denildiğini aktarmaktadır.⁴⁹ Celâl'in ayaklanması başlığıyla ayaklanmadan bahseden Hoca Sadeddin de ayaklanmanın liderini dinsiz ve sapkın Celâl olarak niteleyerek yaşadığı yerin Bozok vilayeti olduğunu ve buradan Tokat yöresine kaçarak Turhal kalesinin yakınlarındaki bir mağarada yaşadığından bahsetmektedir.⁵⁰ Âli ise ayaklanmanın ayrıntılarına değinmeksizin ayaklanmanın liderini hain ve güvenilmez biri olan Bozok Türkmenlerinden Celâl olarak vermektir.⁵¹ Ayaklanmanın liderini Celâl olarak veren Müneccimbaşı ise onun Bozok'ta ortaya çıktığını ve Kalenderî eğilimli bir mühlid olduğunu söylemekle yetinmektedir.⁵²

Bozoklu Şeyh Celâl'in hayatı ile ilgili bilgilerin sınırlı olmasına karşın onun karizmatik şahsiyetiyle alakalı bazı bilgilere sahip bulunmaktayız. Osmanlı tarihçilerinden İdris-i Bidlisî, Bozoklu Şeyh Celâl için işsiz güçsüz insanların onun etrafında toplanarak ona sorular sorduğunu, onu bir evliya olarak gördüklerini, daha sonra ise abdallar ve gayb adamlarının mehdinin bu mağaradan çıkacağını kendisine söylendiğinden bahsetmektedir. Daha da ileri giderek şeriatın bütün yasaklarının helal olduğuna dair fetva verdiğini bunu ise mehdiden öğrendiğini söylemektedir. Bu sebeple binlerce insan onun çevresinde toplanarak ona biat etmiştir. Hatta ona bağlılıkta öyle ileri gidilmiştir ki halk bir defasında ona rükû ve secde etmeye bile başlamıştır.⁵³

Öte yandan Hoca Sadeddin de İdris-i Bidlisî ile aynı görüşte olup onun mehdilik iddiasında bulunarak etrafındaki taraftarlarını artırdığını ifade etmektedir. Ona göre Celâl, işsiz güçsüz insanlarla birlikte mağarada şeytanca tasarılar yaparak cahil gönülleri Deccal gibi kandırmış, gücünün arttığını fark edince de mehdi olduğunu söylemeye başlamıştır.⁵⁴ Solakzâde de Celâl'in yaşamış olduğu

⁴⁷ İdris-i Bidlisî, *Selimşahnâme*, 153^a.

⁴⁸ Celâlzâde, *Selimnâme*, 197^a.

⁴⁹ Lütü Paşa, *Âl-i Osmân*, 283^a.

⁵⁰ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârîh*, 502^b.

⁵¹ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 254^a.

⁵² Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbâr*, 470^b.

⁵³ İdris-i Bidlisî, *Selimşahnâme*, 153^a.

⁵⁴ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârîh*, 502^b.

inzivâî hayatın etrafındaki insanları etkilemede işe yaradığını, buna mehdilik iddialarının eklenmesiyle taraftar kitlesinin doruğa çıktığını söyleyerek İdris-i Bidlisî ve Hoca Sadeddin'in ifadelerini tekrarlar nitelikte bir ifade tarzı kullanmıştır.⁵⁵ Müneccimbaşı ise Bozoklu Şeyh Celâl'in karizmatik şahsiyetiyle ilgili olarak etrafına toplanan eşkiya ile birlikte Bozok'tan çıkıp Tokat'a vararak Turhal kalesi yakınlarındaki bir mağarada faaliyetlerine devam ettiklerinden bahsetmektedir. Yöre halkının Râfîzîliğe ve sapıklığa meyilleri olduğundan Celâl'in faaliyetlerinin duyulmaması için çaba sarf ettiklerini de dile getirmektedir. Daha sonra kendisini mehdi ve *sahib-i zaman* ilan edip etrafına toplanan taraftar sayısının yirmibini bulduğunu söyleyerek sahip olduğu gücün etkisini göstermektedir.⁵⁶

3.3. Oluşum Süreci

Bozoklu Celâl, kendisine inananlara ve Şah İsmail'e güvenerek "Âlemi men serbeser alsam gerek. Cümle münkir gitse ben kalsam gerek"⁵⁷ diyerek Yavuz Sultan Selim'in padişahlığını tanımadığını, kendisinin asıl otorite olduğunu ifade etmiş ve etrafına binlerce kızılbaş toplamıştır.⁵⁸ Topladığı bu kişilerle Vezir-i azam Pîrî Paşa'nın, Fırat kıyısından ayrılıp Padişah'ın yanına gidişini fırsat bilerek Şah İsmail'den aldığı emirle Bozok vilayetinde köylere ve kasabalara saldırarak ayaklanmayı başlatmıştır.⁵⁹

Celâl'in yakalanan müritlerinden Zile Kazasına bağlı Eymir köyünden Derviş Zaif, Bozoklu Celâl'in ortaya çıkışı ile ilgili olarak yapılan sorguda Celâl'in Tokat'tan değil Sızır adlı bir yerden ortaya çıktığını gösterdiği gibi, Malatya, Misis(Adana-Ceyhan), Canik ve Çorum'a kadar geniş bir taraftar kitlesine de sahip olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁰ Öte yandan yakalanan bir casustan hareket ederek verilen bilgilerin doğru olup olmadığını anlayabilmemiz için, bu bilgilerin başka bir kaynakla teyit edilmesi gerekmektedir. Maalesef bu bilgilerin tamamını teyit edebilecek elimizde farklı bir kaynak yoktur.

Şeyh Celâl öncelikle yanındaki yaklaşık 4000 kişilik bir kuvvetle Bozok valisi Şehsuvaroğlu Ali Bey'in oğlu Üveys Bey'in evini basıp yağmalamıştır. Celâl'in kuvvetleri artınca Rum Beylerbeyi Şadi Paşa, Zile'ye asker toplamaya giderken yolda Celâl'in baskınına uğramış sabahtan akşama ertesi gün öğlene kadar süren savaşta çok kayıplar verilmiştir. Defterdar, Tokat Çeribaşısı ile kardeşleri, Dulka-diroğullarından Zünnun Bey ve askerlerin çoğu şehit düşmüştür. Şadi Paşa da ağır yaralı bir şekilde Amasya'ya kaçmış⁶¹ sonra tekrar kuvvet toplayarak Celâl'in

⁵⁵ Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, 413^b.

⁵⁶ Müneccimbaşı, *Sahaifu'l- AHBâr*, 470^b.

⁵⁷ Şükrî, *Selîm-nâme*, 52^b.

⁵⁸ İdris-i Bidlisî, *Selîmsahnâme*, 153^a.

⁵⁹ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârîh*, 502^a.

⁶⁰ TSMA, E 2044.

⁶¹ TSMA, E 5293.

üzerine yürümüş fakat Keçeci ve Çanağı denilen mülhit taifesinden çok yardım aldığı için Celâl'e karşı bir şey yapamamıştır.⁶² Celâl'in kazandığı bu şöhret Şah İsmail'in adını neredeyse unutturmuştur.

Padişah, Şehsuvaroğluna tabi bu bölgede çıkan ayaklanmayı Şadi Paşa'nın mektubuyla öğrenince gereken tedbirlerin alınması için sert emirler yollamış ve Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'ya vezirlik payesi vererek bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirmiştir.⁶³ Ferhad Paşa sipahi oğlanları bölüğüyle, üç bin tüfekli yeniçeri ve sekban başarıyla yola çıkmış⁶⁴, Bu arada Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya, Rum Beylerbeyi Şadi Paşa ve Dulkadir Beylerbeyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'le birlikte harekete geçmesi için emirler gönderilmiştir.⁶⁵

Gelen emir üzerine acele Kayseri'ye gelen Hüsrev Paşa, Şehsuvaroğlu Ali Bey'le 23 Nisan 1519'da Şadibey köprüsü denilen bir yerde buluşmuştur.⁶⁶ Ayaklanmacılar ise çok yakında olmalarına karşın savaşmak için değil Celâl'in casusları aracılığıyla Ferhad Paşa'nın üzerine gönderildiği haberini alır almaz ellerinde bulunan ağır yükleri atarak taşınabilir kıymetli mallarını aldıkları ve geride bıraktıkları her şeyi yakarak Turhal ve Zile'den Artukabad ve Sivas'a doğru harekete geçmişlerdi.⁶⁷ Ferhad Paşa ise henüz Ankara civarlarındaydı. Onu beklemeden Hüsrev Paşa ve Şehsuvaroğlu düşmanın kaçtığını duyup Karahisar'da olduklarını öğrendiğinde Bozoklu Celâl ve kuvvetlerine gecenin ilk saatlerinde yanındaki ağırlıkları bırakarak saldırmaya karar verdiler. Davullar çalarak tekbirler getirerek 24 Nisan 1519'da kuşluk vaktinde Erzincan Akşehir civarlarında yatsı vaktine kadar süren bir savaş meydana geldi.⁶⁸ Şehsuvaroğlu Ali Bey'in çok fedakârâne savaştığı bu savaş sonunda kızılbaşların çoğu öldürülüp kadın ve çocukları esir alınmıştır.⁶⁹ Celâl ise yanındaki birçok ayaklanmacı ile birlikte kaçmayı başarmıştır.⁷⁰ Bu arada Şehsuvaroğlu Ali Bey'in oğlu Üveys, Celâl'i takip için görevlendirilmiş, aynı zamanda Vilayet-i Rum'a bağlı cemaatlere onun yakalanması için mektuplar gönderilmiştir. Sonunda onu ve etrafındakileri yörük taifesinden Cunkar cemaati yakalamış ve Şadi Paşa'ya teslim etmek için yola çıkmıştır. Üveys Bey onlarla karşılaşınca Celâl'i ellerinden alarak babasına götürmek istemiş, bu durumdan üzüntü duyan Rumlular, Üveys Bey ile çatışmaya girmek istedilerse de Şadi Paşa bu olaya mani olmuştur. Celâl'in Şehsuvaroğlu Ali Bey'e teslim edildiği bir mektupla padişaha bildirilmiştir. Aynı mektupta yakalananlar arasında bulunan ve ayaklananların her bir durumunu bilen Hamza halifenin Padişah'a

⁶² TSMA, E 5293.

⁶³ İdris-i Bidlisî, *Selîmşahnâme*, 153^a.

⁶⁴ Celâlîzâde, *Selîmnâme*, 197^a.

⁶⁵ TSMA, E 3295.

⁶⁶ TSMA, E 3295.

⁶⁷ İdris-i Bidlisî, *Selîmşahnâme*, 153^b.

⁶⁸ TSMA, E 3295.

⁶⁹ Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbâr*, 470^b.

⁷⁰ TSMA, E 3295.

gönderildiği, Hisar Bey'in iki karısı, üç kızı, dört oğlu ve bir gelininin hapsedildiği ve bunlar hakkında ne gibi bir işlem yapılması gerektiği, ayaklanmanın bizzat Şah İsmail veya Şehzâde Murad'ın önderliğinde olduğu söylentilerinden de bahsedilmektedir.⁷¹

Şehsuvaroğlu Ali Bey'e canlı olarak teslim edilen Bozoklu Celâl, halkın nazırında ölümsüz bir varlık olarak şöhret bulduğundan kendisine ok batıp batmadığını, onu kılıç kesip kesmediğini söyleyenlere bir nevi ibret olması için vücudu kendi kulağı büyüklüğünde parçalara ayrılarak kafası kesik bir şekilde Padişah'a gönderilmiştir.⁷² Yakalanan taraftarları ise âlimlerin fetvaları gereğince kâfir hükmüne tabi tutulup esir olarak Trabzon'a ve çeşitli beldelere gönderilip satılmıştır.⁷³ Müneccimbaşı, ayaklanmayı bastıran Şehsuvaroğlu Ali Bey için padişah tarafından takdir edilerek murassa bir kılıç hediye edildiğinden bahsetmektedir.⁷⁴

İdris-i Bidlisî, bu yaşanan olaylar sırasında Ferhad Paşa'nın Egecik denilen bir yaylada kaldığını bildirmektedir. Burada Ferhad Paşa'nın yanına gelen birinin Şehzâde Murad'ın ölmediğini şu anda acem diyarından gelip Anadolu diyarına ulaştığını ve oranın âyânıyla fitne çıkarmak üzere olduğundan bahseder. Ferhad Paşa bu haberi derhal Padişah'a haber verir. Padişah, eğer doğruysa bu olaya karışan memleket ayanını öldürsünler, diye cevap buyurur. Bu yüzden birçok müslümanın katledildiği ve büyük bir vebal hâsıl olduğundan bahseden İdris-i Bidlisî, Ferhad Paşa'yı kusurlu bularak âlemin çıkarına hareket etmediğinden bahseder.⁷⁵ Celâlzâde Mustafa ise, bu olaydan bahsederken Ferhad Paşa'nın, ileride Padişah'a sıkıntı çıkarır düşüncesiyle Şehzâde Murad'ın öldürülmesi emrini Amasya'da bulunan yalancı ve bozguncu olarak bilinen bir beye bildirmesinden bahseder. Bu bey, Şehzâde Murad ile görüşenleri derhal yakalayarak katletmesine dair padişah emrini bahane olarak kullanmış ve bu gerekçe ile mal ve mülk sahibi zengin ve güçlü Müslümanlara iftira edip cezalandırarak zulüm yapmıştır. Bu olayın müsebbibini Ferhad Paşa olarak gören Celâlzâde Mustafa, onun Allah'ın kahrına uğradığını ifade etmektedir.⁷⁶

Görüldüğü üzere Celâl, Bozoklu kızılbaş bir Türkmen olup Tokat'ta Turhal kalesinde inzivaî bir hayat yaşayan bir şeyhtir. Bölgedeki kızılbaşlar tarafından oldukça saygı ile karşılandığı ona atfedilen ifadelerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Kızılbaş Türkmen kesimler üzerinde uygulanan baskılar, merkezileşmenin getirmiş olduğu ağır vergiler, Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'daki kızılbaşları tespit etmek için girişimlerde bulunması, bölgede yaşayan kızılbaşları olumsuz yönde etkilemiştir.

⁷¹ TSMA, E 6384/2.

⁷² TSMA, E 6942.

⁷³ İdris-i Bidlisî, *Selîmşahnâme*, 153^b.

⁷⁴ Müneccimbaşı, *Sahaifu'l- Ahbâr*, 470^b.

⁷⁵ İdris-i Bidlisî, *Selîmşahnâme*, 153^b.

⁷⁶ Celâlzâde, *Tabakât*, 20^b-21^a.

Ayaklanmanın ortaya çıkışına bakıldığında Bozoklu Şeyh Celâl'in Yavuz'un Mısır seferinden dönüşünü iyi bir şekilde değerlendirdiği ve bunu fırsat bilerek ayaklanmayı başlattığı görülmektedir. Bozoklu Celâl'in önderliğinde binlerce kızılbaş Türkmen'in Bozok valisi Üveys Bey'in evini basmasıyla ayaklanma tam manasıyla başlamıştır. Sivas Beylerbeyi Şadi Paşa'nın Zile civarında bozguna uğratılması ayaklanmayı kızılbaşlar lehine çevirerek aldıkları galibiyetin gücü ile kendilerine olan güvenleri artmıştır. Yavuz Sultan Selim ayaklanmayı haber alır almaz Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'yı ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirmiş ancak haberi duyan Bozoklu Celâl ve taraftarları Safevî Devleti sınırlarına doğru çekilmeye başlamışlardır. Durumu öğrenen Dulkadir Beylerbeyi Şehsuvaroğlu Ali Bey, onlara yetişerek onları bozguna uğratarak ayaklanmayı bastırmıştır.

3.4. İdeolojik Zemin

Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasında mehdilik vurgusunun oldukça fazla kullanıldığı görülmektedir. Mehdici/Mesiyanic anlayış ve hareketler, Zerdüşt'lük'ün, Maniheizm'in ve Mazdekizm'in eski hâkimiyet alanları olan İran kültür coğrafyasında doğmuş ve zamanla Türk toplulukları arasında kabul görmüştür. Dolayısıyla bu ihtilalci mehdici hareketlerin Türkmen kesime yabancı olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁷⁷ Yine Türkler daha İslâm'a girmezden önce Abbasi yönetimine karşı VIII. ve IX. yüzyıllarda İran'ın çeşitli bölgelerinde pek çok mehdici isyan hareketine katılmışlardır. O dönemdeki mesiyanic inanç ve anlayışlar, Müslüman olduktan sonra bu defa mehdilik biçimine bürünmüştür. Bu da gerek Şîilikte, gerekse Sünnî anlayışta kendisini gösteren Mesih-Mehdi inancının daha çok Yahudilikten ve Hıristiyanlıktan etkilenecek şekilde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan İlk Şîî fikirlerin hicrî birinci asrın son çeyreğinde vasîlik, mehdilik ve recât gibi fikirlerden etkilenecek günümüzde Şîilik olarak karşımıza çıktığını düşünürsek bunun doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Şîî fırkalardan olan Sebeyye'de Hz. Ali'ye aşırı fikirler ileri süren Abdullah ibn Sebe'nin Hz. Ali'nin ölümünden sonra onun dünyaya gelip düşmanlarından intikam alacağını söylemesi, aynı şekilde Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafî'ye tabi olan Muhtariyye fırkasının Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmeyip beklenen mehdi olduğunu iddia etmeleri, Zeydiyye fırkası içindeki Carudiyye kolunun mehdi beklentisi içerisine girmesi ve İmamiyye Şîa'sının oniki imamdan önce birçok kişiye mehdi gözü ile bakılması mehdilik düşüncesi ile olan bağlantılarını göstermektedir.⁷⁸ XIII. Yüzyılda Anadolu'da gerçekleşen Babailer İsyanı'nda da bu motif kullanılmış ve daha sonra bu mesiyanic karakter Türkler arasında Alevîlik gibi heterodoks bir

⁷⁷ Ocak, *Babaîler İsyanı*, 141-145.

⁷⁸ Bk., Kummî/Nevbahtî, *Şîî Fırkalar Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak, Fıraku's-Şîa*, trc. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 50-318; Onat, *Emeviler Dönemi Şîî Hareketleri*, 105-120.

İslâm anlayışını ortaya çıkarırken, onun ayrılmaz bir özelliği olarak yerini almış ve Osmanlı döneminde özellikle XVI. Yüzyılda da Şahkulu ve Bozoklu Şeyh Celâl gibi değişik ayaklanma hareketlerinde, merkezi yönetimlere karşı girişilen bütün hareketlerin ana karakter ve temel motifini oluşturmuştur.⁷⁹ Bu yüzden XVI. yüzyılın başında Safevî propagandalarının etkisiyle ortaya çıkmış bu ayaklanmada kullanılan mehdici söylemler yeni bir şey değildir.

Kızılbaş Türkmen çevreler arasındaki mehdici söylemlerin arkasında Şîîliğin etkisi olmakla birlikte Hurûfliğin de tesirleri vardır. Fazlullah As-tarâbâdî(796/1394) tarafından yayılmış bir tasavvufî öğreti olan *Hurûfliik*, XV. Yüzyılda Tebriz ve Halep yoluyla Anadolu'ya gelerek inançlarını tasavvuf, vah-det-i vücud ve ilm-i esrâr-ı huruf gibi daha önce mevcut olan fikir ve inançlar içinde gizleyerek Bektâşîliğe girmeye başlamıştır. Zira Fazlullah'ın halifelerinden şair Nesimî(811/1408)'nin Hacı Bayram-ı Veli ile görüşmek üzere Ankara'ya gelip Anadolu'da çeşitli yerleri gezmesi, halifeler yetiştirmesi, Beşâretnâme adlı eserin yazarı Refîî'nin onun önde gelen halifelerinden olması, Bektâşîlerin Nesimî'yi kendilerinden saymaları, Alevîlerin onu yedi ulu ozandan biri olarak tanımlama-larından yola çıkarak Hurûfliğin Anadolu'da yayılmasında ve Bektâşîliği etkile-mesinde Mir Şeref ve Nesimî'nin rol oynamış olabileceği ileri sürülmektedir. Hurûfliik öğretisi insanoğlunun yüzünde ve bedeninde tecelli eden "Elifba" harf-lerinin uluhiyeti üzerine temellendirilmiştir. Fazlullah'ın kutsal kitabı olan Ca-vidânâme'de Fazlullah'ın ineyeği beklenen ve zuhur edeceğine inanılan İsa ve Mehdi olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan Hurûfliik, Bektâşîliğe sızarken ayrı bir şekle bürünerek doğa tanrıcılığı ve insan biçimli tanrıcılık görünüşü altına girmiştir. XVI. yüzyılın başında Şîî Safevî destekli Kızılbaşlığın Bektâşîliğe sızmasıyla insan biçimli Tanrı anlayışı Tanrı'nın Ali adıyla insanoğlu biçiminde tecelli etmesi şekline bürünmüştür.⁸⁰ Bu anlayışın örneklerini Bektâşî Erkânnamelerinde, Alevîliğin temel kaynaklarından olan Buyruklarda ve özellikle Şah İsmail'in Hatâyi Divanı'nda görmek mümkündür;

Kızılbaş Türkmen zümreye yabancı olmayan bu ideolojiyi iyi bir şekilde kul-lanan Bozoklu Şeyh Celâl mehdilik iddiası dışında buna *sahib-i zaman* kavramını da ekleyerek Osmanlı siyasal iktidarına karşı bir duruş ve onun meşruiyetini sor-gulayıcı bir tavır takınmıştır. Menşei itibariyle İslâm öncesi İran Mistik kültürü ve Eflatuncu düşüncelerin etkisiyle tasavvuf düşüncesinde teşekkül etmiş olması ge-reken *sahib-i zaman* veya *kutb-i zaman* da denilen bu anlayış, kâinatı Allah adına idare eden her türlü maddi manevi tasarruf yetkisine sahip veliler piramidinin en üst noktasındaki kişiyi ifade etmektedir. IX. Yüzyılda kendi içinde bir mertebel-enmeye tabi tutulan bu veliler piramidinde en alt tabakadan başlayıp sayıları git-

⁷⁹ Ocak, *Babailer İsyanı*, 79-80.

⁸⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 1981), 112-113, 207-210, 327-336.

tikçe azalan *Recebiyyun, Müfredun, Asaib, Nukeba, Nüceba, Abdal, Efrad, Evtad, İman* ve *Kutb* dereceleri bulunmaktadır. Dolayısıyla yeryüzünde velîlerin en büyüğü olan *Kutb*, otoritesi altındaki diğer velîler ile birlikte kâinatı yönetmektedir. Bu anlayışın örneğini klasik tasavvuf kaynaklarında da görmek mümkündür. Örneğin, 17. yüzyıl Melâmîler'inden La'lîzâde Abdülbâkî'nin eserinde sahib-i zaman ve kutb-i zaman için şunlar yazılmıştır:

*İmdi bizzât pîr ve mürşid-i fukaray-ı Melâmîyye ruh-i Muhammedî'dir. Vahiden ba'de vahid zahir olan aktab-ı zaman anların mürşididir, bi's-şahs Sahibu'z-zaman mahlumlarıdır, esrar-ı kaza ve kaderden bir sırr-i ilahi dahi oldur ki irade-i rabbani ruy-i arzda kangı iklimin imaretine taaluk iderse evvela kutb-i zaman ve halife-i nefsi-i Rahman ol iklimde zahir ve nümayan olup...*⁸¹

Görüldüğü gibi kutb ve sahib-i zaman profilinde, insana üstün bir kutsallık atfedilerek Allah'ın vasıtasız bir şekilde tecellisi olarak görülmüştür. Nübüvvet ve velayeti şahsında temsil etmiş yeryüzündeki bütün işleri adaletli bir şekilde yönetmek üzere Allah tarafından halife ve hakem kılınmıştır. Ancak bu sırf İslâmî köklere dayalı bir anlayış olmayıp Yeni Eflatunculuk ve Gnostisizm gibi bazı mistik etkilerin de rolü bulunmaktadır. Hristiyan mistisizmindeki Saint düşüncesiyle İslâm tasavvufunda ve Alevîlik'teki Velî telakkisi örneği birçok farklılıkları olmakla beraber benzer noktaları olan bu etkinin sonucudur. Anadolu'nun fetheilmeye başladığı XI. Yüzyıldan itibaren çoğunluğunu Oğuzlar'a mensup boyların oluşturduğu Türkmen toplulukların beraberinde getirdikleri bu Velî telakkisinin bilhassa Ahmed Yesevî tarafından kurulan Yesevîlik'le birlikte göçebe ve yerleşik Türkmen çevrelerine yayılmaya başlayarak Alevîlik ve Bektâşîlik'te kendine yer edindiği dikkat çekmektedir.⁸²

Farklı mertebelerden oluşan bu velîler, belli merhalelerden geçerek bu konuma yükselmişlerdir. Örneğin ait olduğu zümrenin toplumsal, dinî ve ahlakî değerlerinin temsilcisi konumuna yükselerek tabir caizse insan olarak değil inandığı değerler bütünüdür kendisi olmuştur. Bununla birlikte Velî, dinî ve ruhani güçlerle donanmış olduğu için artık toplum tarafında korku ile karışık bir saygı duygusu hâkim olmaya başlamıştır. Buna paralel olarak sahip olduğu insanüstü hüviyetin etkisiyle bazı fevkaladelikler göstermiştir. Nihayet dünyada sağladığı menfaatler uğruna öbür dünyada da Allah katında yardımcı olması için onu memnun etme çabasına girilmiştir.⁸³ İşte bu inancın bir sonucu olarak kutb, yal-

⁸¹ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için Bk., Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler Metodolojik Bir Yaklaşım* (Ankara: TTK Basımevi, 1997), 4-8; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 309-10.

⁸² Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981), 163-180; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 69-73.

⁸³ Ocak, *Menakıbnameler*, 4-8; Ocak, *Zındıklar*, 309-10.

nızca manevî değil dünyevî otoriteyi de kendisinde barındıran mehdilik kavramıyla da birleşip yani zamanın gerçek sahibi, sahib-i zaman olarak ortaya çıkmıştır.

İşte hem mehdici hem de sahib-i zaman söylemleriyle ortaya çıkan Bozoklu Şeyh Celâl'in hem dinî hem de dünyevî farklı iki görevinin olması Osmanlı siyasal iktidarına neden böyle bir ayaklanma ile karşı koyduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Çünkü sahip olduğu bu anlayış gereği Osmanlı iktidarının hem dinî hem de dünyevî otoritesi gayri meşru sayılmakta, dünyayı yönetmesi gereken asıl otoritenin kendisi olduğuna inanmaktadır. İşte Bozoklu Şeyh Celâl'in arkasında Şah İsmail'in desteği olsa bile Yavuz Sultan Selim döneminde büyük cesaretle mehdilik düşüncesiyle birleşmiş sahib-i zaman iddiasıyla ortaya çıkmasının arka planında bu anlayış yatmaktadır.

Hatırlanacağı üzere kendisini abdal kisvesine bürüyüp evliyanın makamında görerek, kendisini kılıcın kesmeyeceğini, üstünden Yavuz'un yelinin esemeyeceğini söylemesi kendisine ilahî bir güç katarak Osmanlı siyasi otoritesini yok sayması, şeriatın yasaklarının helâl olduğuna dair fetva vererek mevcut dinî otoriteyi tanımaması belli merhalelerden geçerek sahip olduğu sahib-i zaman ve kutb telakkisi ile ilgilidir. Öte yandan taraftarlarının kendisini Tanrı gibi görerek ona rükû ve secde etmeleri Hurûflüğün kızılbaşlığa etkisi olarak düşünüleceği gibi bahsi geçen sahib-i zaman anlayışının devamı olarak da değerlendirilmelidir.

Bu noktadan sonra karşımıza şu çıkmaktadır; *Bozoklu Şeyh Celâl'in mehdilik ve sahib-i zaman söylemleri gerçekten de sahip olduğu dinî ve mezhebî anlayışının gereği için mi yoksa siyasî gayelerle mi ortaya çıkmıştır?* Ayaklanma sürecini dikkatle takip ettiğimizde görülmektedir ki, bu ayaklanma her ne kadar dinî-mezhebî söylemlerle ortaya çıkmış olsa da bu söylemlerin arkasında yatan temel etken Osmanlı siyasal iktidarından memnun olmayan kitleleri bir araya getirmektedir. Çoğunluğu kızılbaşlardan oluşan bu gayr-i memnunlar zümresini harekete geçiren temel ortak unsur ise mehdilik ve sahib-i zaman söylemleri olmuştur. Taraftar toplamada kullanılan bu söylemler süreç içerisinde gerçek manasından uzaklaşarak siyasi bir boyut kazanmıştır.

Nitekim neredeyse tüm çağdaş Osmanlı tarihçileri Bozoklu Şeyh Celâl'in dinî-mezhebî söylemler kullandığını söylemesine karşılık ayaklanmanın siyasî gerekçelerle ortaya çıktığı konusunda aynı fikri paylaşmaktadır. Özellikle Celâlîzâde Mustafa'nın ayaklanma sürecinde olup bitenleri anlatırken "...*evbaşdan bir nice bin müfsidler, hâinler isyan-u tuğyan eylediler ol vilayetde hâkim ve kadı olan ehl-i şer'i katl-u siyaset ile reayanın evlad-u ezvacını seby idüb dahl itdiler istedikleri ademleri katl-u siyaset ile mâl-u menallerin garet idüb*"⁸⁴ diyerek ayaklananların hakim, kadı, çoluk çocuk demeden önlerine geleni öldürdüklerini söylemesi bu harekete mehdilik iddiasıyla ortaya çıkmış dinî-mezhebî bir boyut kazandıramamaktadır. Ni-

⁸⁴ Celâlîzâde, *Selimnâme*, 197^a.

tekim Celâl'in yakalanan müridinin anlattığına bakılırsa Şah İsmail desteğiyle bu harekete kalkışması, bu ayaklanmanın siyasî olduğunu kolaylıkla göstermektedir. Öte yandan ayaklanma sürecine baktığımızda her ne kadar katılan zümreler kızılbaş Türkmen çevrelerden oluşmuş olsa da Celâl'in köylere ve kasabalara saldıranarak, Tokat şehrinden haraç isteyerek bu ayaklanmaya başlaması gerçek manada mehdilik düşüncesiyle ortaya çıkmadığını göstermektedir. Zira Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine hareket etmezden önce kızılbaşların öldürülmesine yönelik fetvalar istemesine karşın Sünnî halk ile kızılbaşlar arasında herhangi bir teolojik tartışma veya çatışma olmamıştır. Eğer Bozoklu Şeyh Celâl'in ayaklanması dinî-mezhebî nitelikli olmuş olsaydı alınan fetvalar gereği halkın da buna karşı bir tavrının olması gerekirdi. Bunu gösterir herhangi bir bilgi elimizde mevcut değildir. Görüldüğü üzere Bozoklu Şeyh Celâl'in mehdî ve sahib-i zaman olduğunu iddia ederek başlatmış olduğu bu ayaklanma Sünnîliğe karşı ortaya çıkmış ideolojik bir dinî ayaklanma olmaktan ziyade osmanlı siyasal iktidarının sahip olduğu gücü ve otoriteyi hedef alan, Osmanlı-Safevî çekişmesinin Çaldıran'dan sonra devam eden siyasî başka bir boyutudur.

Diğer taraftan Celâlîzâde'nin bölgenin idaresinin Alaüddeve'den sonra Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verilmesi ile ayaklanmanın ortaya çıktığını söylemesi gerçekten de bu ayaklanmaya siyasî bir nitelik kazandırmaktadır. Nitekim tarihsel süreçte baktığımızda 1479'da Osmanlı'nın yardımı ile Dulkadiroğulları Beyliği valisi olan II. Bayezid'in kayınpederi ve Yavuz Sultan Selim'in büyük babası Alaüddevele, bölgeyi idaresi sürecinde Memlükler, Osmanlılar ve Safevîler arasında fırsatçı ve ikiyüzlü bir siyaset izleyerek genelde Osmanlı'yı aldatma yoluna gitmiştir. Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu, Alaüddevele'nin her ortama uyduğu, Osmanlılar ile Memlükleri idare ettiğini belirtmek için onun "*iki tavuğum var biri altın diğeri gümüş yumurtlar*" dediğini ifade etmektedir.⁸⁵

Yavuz Sultan Selim bu durumu Trabzon'da Şehzâde iken fark etmiş olsa gerek ki, birgün Trabzon'da arkadaşlarını topladığı bir esnada Alaüddevele için "*ol fitne ulus ki Türk yavîsi Alaüddevele didikleri habisdîr*" şeklinde bir ifade kullanmıştır.⁸⁶ Yavuz Sultan Selim, padişah olduktan sonra Alaüddevele'nin nasıl biri olduğunu teyit etmek ve vereceği cevabı bildiği halde öğrenmek için Çaldıran Seferi öncesi Şah İsmail'e karşı birlik olmaya davet ederek onu sınamıştır. Celâlîzâde Mustafa, Selimnâme adlı eserine bu mektubun tam metnini eklemiştir. Allah'ın yüce yardımına muhtac emmim Alaüddevele şeklinde mektubuna başlayan Yavuz Sultan Selim, kendisinin zaferle ülkesine dönmesi için hayır duasını talep etmiş, kendisinin topraklarında ordugâh kuracağını bildirip zahire istemiş ve Şah İsmail üzerine yapılan sefer için destek ricasında bulunmuştur. Fakat Alaüddevele

⁸⁵ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih*, 68^a.

⁸⁶ Şükrî, *Selim-nâme*, 4^b.

hastalığını bahane ederek bu teklifi reddetmiştir.⁸⁷ Bu durum Şah İsmail ile işbirliği içinde olduğunu da ortaya çıkarmıştır.

Bununla beraber Osmanlı kuvvetleri Çaldıran seferinde erzak temin etmek için Dulkadir topraklarına girdiklerinde iyi muamele ile karşılaşmadıkları gibi⁸⁸ Alaüddevle ilişkileri daha da ilerleterek kızılbaşlarla ittifak girişiminde bulunmuştur.⁸⁹ Yavuz Sultan Selim durumun farkına varıp daha da ileri gitmesini engel olmak için Dulkadir Beyliği'ni ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bu şekilde hem Osmanlılarla Memlükler arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olan bir kişiyi ve de Osmanlılar'ın doğu veya güneye yapacakları bir savaş esnasında ortaya çıkacak tehlikeyi bertaraf etmek için önemli bir adım atılmıştır. Bu adımın zamanlamasının neden önce değil de şimdi olması Safevîler'in Çaldıran'da aldıkları mağlubiyetle açıklanabilir. Memlükler'in bu konuda Alaüddevle yanlısı bir harekete kalkışması beklense de Safevîler için hazırlanmış hazır bir ordunun varlığı bu tehditi önemsiz kılmıştır. Nitekim Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa ve Şehsuvaroğlu Ali Bey Dulkadir topraklarına gönderilerek 29 Rebiulahir 921/17 Mayıs 1515'te iki tarafın karşılaşması ile savaş başlamıştır.⁹⁰ Ne Safevî tarafından ne de Memlük tarafından herhangi bir destek gelmeyerek bir nevi ihanete uğrayan Alaüddevle, savaş sonucunda savaşı kaybetmekle kalmamış hayatını da kaybetmiştir.⁹¹ Bu savaştan sonra şehrin anahtarları padişaha sunulmuş ve onun adına hutbe okunmuştur. Padişah da şehrin idaresini Şehsuvaroğlu Ali Bey'e bırakmıştır.⁹²

Görüldüğü üzere tarihsel süreç Celâlzâde'nin Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasının siyasi gerekçelerle ortaya çıktığı konusundaki ifadelerini haklı çıkarmaktadır. Zira Alaüddevle'nin Osmanlı'ya karşı Safevî ve Memlüklerle ittifak arayışları bölgedeki kızılbaş Türkmen kesim ve Şah İsmail tarafından desteklenmesinin sonucunda gerçekleşmiştir. Yavuz Sultan Selim tarafından bölgeyi ele geçirilmesi için gönderilen Şehsuvaroğlu Ali Bey'in hem Alaüddevle'yi yakalayıp öldürmesi hem de bölge idaresinin başına getirilmesi bölgede yaşayan kızılbaş Türkmen kesim için olumsuz bir durum meydana getirmiştir. Üstelik Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Hacı Bektâş Tekkesi ile ilişkisinin olduğu, tekkeye önemli miktarlarda bağışlar yaptığı da bilinen bir gerçektir.⁹³ Ancak onun bu ayaklanmada takındığı tavra bakıldığında ayaklanmanın mezhebi bir çekişmeden kaynaklanmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Neticede bu süreç, rahatsız olan kızılbaş Türkmen çevrelerin,

⁸⁷ Celâlzâde, *Selimmâme*, 143^b-144^a.

⁸⁸ İdris-i Bidlisî, *Selimşahnâme*, 102^b.

⁸⁹ Feridun Bey, I, 465.

⁹⁰ İdris-i Bidlisî, *Selimşahnâme*, 103^a.

⁹¹ TSMA, E 5461.

⁹² Celâlzâde, *Selimmâme*, 145^b.

⁹³ İrene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe* (İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1998), 208-09.

hem Yavuz Sultan Selim'in kızılbaşlara yönelik siyaseti hem de Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye'de almış olduğu galibiyetin etkisiyle Şah İsmail'in desteği ve Bozoklu Şeyh Celâl'in önderliğinde siyasî gayelerle ayaklandığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

3.5. Zaman-Mekan

Ayaklanmanın ortaya çıktığı dönemi tahlil ettiğimizde karşımıza şunlar çıkmaktadır. Öncelikli olarak genelde çağdaş Osmanlı tarihçilerinin ittifak ettiği ve arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilere göre zorlu kış şartlarında ortaya çıkan bu ayaklanma, 925/1519 yılının Mart ayı başlarında ortaya çıkıp Nisan ayının sonlarına kadar devam etmiştir. Diğer taraftan ayaklanmanın çıktığı döneme baktığımızda böyle bir zamanda çıkması çok anlamlı gözükmektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'dan sonra ikinci defa düşündüğü doğu seferi, Şah İsmail'in topraklarını tamamen ele geçirmeyi düşündüğünü göstermektedir. Bu maksatla yapılan seferde Alaüddevlé'nin Şah İsmail ve Memlûk yanlısı hareketleri önceliğin kendisine verilmesine neden olduğu gibi Şah İsmail üzerine bir an önce gidilmesini ve onun potansiyel bir tehdit oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan doğu seferine çıkmadan önce Memlûk Sultanı'nın Osmanlı kuvvetlerinin destek talebini reddetmesi ve akabinde Şah İsmail ile ittifak girişiminde bulunması sefer yönünün Mısır'a kaymasına sebep olmuştur.

Şah İsmail'in kendi üzerine düzenlenen sefer öncesinde Osmanlı ile ilişkilerinde problemlili olan kişilerle ittifak içerisine girmesi, üzerine yapılacak seferi ya engellemek istediği ya da kendisine destek arayışı içerisinde olduğunu göstermektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık ve Ridaniye'de kazanmış olduğu zaferler Şah İsmail'in endişelerini haklı çıkarmış her ne kadar barış dolu mektuplar yazmış olsa da üzerine yapılacak sefer düşüncesini engelleyememiştir. Öyle ki Mısır'daki asker sayısının azaltılıp Anadolu'ya gönderilmesi, padişahın Halep'te iken ok ve yay temini için Anadolu kadılarına emirler göndermesi bu düşüncesini gerçekleştirmede kararlı oluşunu ortaya koymuştur. Ancak padişahın bu düşüncesini biraz erteleyip batıya yani Edirne'ye dönmesi Şah İsmail'in işine yaramış olsa gerek ki Anadolu'daki kızılbaş taraftarlarını Bozoklu Şeyh Celâl önderliğinde toplayarak Osmanlı'nın yorgun askeri gücünden istifade etmek istemiştir. Aslında ortaya çıkan bu ayaklanma sıranın kendisinde olduğunu bilen Şah İsmail'in, Anadolu'daki taraftar gücünü belirleme ve Osmanlı siyasal iktidarını mümkün mertebe zayıflatma amacı taşımaktadır. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu sınırlarının hac vazifesi ile de olsa kapatılıp siyasî ve ekonomik ambargoların uygulanması Safevî Devleti'nin ticari hayatını olumsuz etkilemiştir. Ticarî olarak darbe alan Şah İsmail, askerî açıdan da bir darbe yemeden önce son bir hamle yaparak Anadolu'daki kızılbaş Türkmen zümreyi oradaki düzeni bozup ayaklandırarak zaman kazanmaya çalışmıştır.

Ayaklanmanın çıktığı koşullarla ilgili olarak birçok devlet görevlisinin açılan seferleri fırsat bilerek halka zulmettiği görülmektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinden dönerken halktan ve askerden birçok şikâyetnâme almıştır.⁹⁴ Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasını daha önce bastırıldığı için Ferhad Paşa'nın iftiharlarına kurban giden Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesi de kendisine isnad edilen halka zulüm ve yapılan şikâyetlerdir.⁹⁵ Ferhad Paşa'nın durumu da çok farklı değildir. Nitekim Ferhad Paşa'nın, Sivas vilayetinde mal toplama hırsı ile halka zulm etmesi ve altıyüz kişiyi öldürmesi Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasının böyle bir zamanda ortaya çıkışının en büyük nedenlerinden biri olması pek tabiidir.⁹⁶ Diğer taraftan 1511 ve 1512 yılında ortaya çıkan Şahkulu ve Nur Ali Halife ayaklanmalarından yaklaşık yedi-sekiz sene geçmesine rağmen bu tür fırsatçı bir düşünce ile ayaklanmanın ortaya çıkışı, Anadolu'daki kızılbaş Türkmen grupların aynı zihin yapısını taşıdıklarını ve Safevî propagandalarına ne denli bağlı olduklarını da göstermektedir.

Hadisenin gerçekleştiği bölgeye değinecek olursak, çağdaş Osmanlı tarihçilerinin verdiği bilgilerin aksine arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgilere göre ayaklanmanın Tokat-Turhal bölgesinden ziyade bugünkü Sivas'ın Gemerek ilçesine bağlı Sızır adlı bir yerden başlayarak Tokat bölgesine yayıldığı görülmektedir. Öte yandan Bozoklu Şeyh Celâl'in Malatya, Adana, Canik ve Samsun bölgelerine halifelerini göndermesi ayaklanmanın cephesini oldukça genişletmiştir. Genel olarak bundan önceki ayaklanmalara da baktığımızda ayaklanmaların ortaya çıktığı Teke, Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum gibi yerlerin Orta Anadolu bölgesinde yer aldığı görülmektedir. Bunun sebebi daha önceki Şahkulu ve Nur Ali Halife ayaklanmalarında da ifade ettiğimiz gibi bu bölgelerin tarihsel süreç içerisinde yoğun bir kızılbaş Türkmen nüfusa sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bölgenin sahip olduğu stratejik konumunun Safevî topraklarıyla sınır ve komşu oluşu Şah İsmail'in tahriklerinin ve halifelerinin propagandalarının buralarda yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Osmanlı toprakları içerisindeki kızılbaş Türkmen ayaklanmalarının batıdan ziyade daha çok orta ve iç kesimlerde olmasının nedeni bu durumdur.

3.6. Karizmatik Şahsiyet

Bozoklu Şeyh Celâl ile Şah Veli bazı çağdaş tarihçiler tarafından farklı isimlerde verilmiş olsa da bahsedilen olayların aynı zaman diliminde oluşundan hareketle aynı kişiler olduklarını söyleyebiliriz. Genelde ayaklanmanın lideri konu-

⁹⁴ Feridun Bey, I, s. 498.

⁹⁵ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 276^a.

⁹⁶ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Ankara: TTK Basımevi, 1990), 74.

sunda modern tarihçiler⁹⁷ aynı fikirde olmalarına karşın Faruk Sümer bu konuda farklı bir görüşü gündeme getirmektedir. Yazar, çağdaş Osmanlı tarihçilerinde Celâl ismi yerine Celâli adının kullanıldığını söyleyerek o döneme ait bütün Osmanlı tarihçilerinin söylemlerini görmezden gelmiştir. Yukarıda kaynaklar verecek bahsettiğimiz üzere birçok kaynaktan Bozoklu Celâl'in adı Celâl olarak da yer almıştır. Sümer, bahsettiğimiz ayaklanma sürecini Şah Veli karakteri üzerinden sürdürerek Bozoklu Celâl'i farklı bir tarih diliminde yaşıyormuş gibi göstermektedir. Bu görüşü ortaya koyarken çağdaş Osmanlı kaynaklarından Aşıkpaşazâde'nin tarihinde geçen bir ifadeyi kullanmaktadır. Eserde geçen "*Haydar dört beş yaşına girdiği vakitte Şeyh Cüneyd'e benzer Tokat'ta bir kişi zahir oldu. Şeyh Cüneyd'in müridleri, "Şeyh Cüneyd'dür" dediler. Ana uydular. Ol kişiyi Sultan Mehmed getirdi. Şeyh Cüneyd'in hocası Hayreddin, Sultan Mehmed'e hoca olmuş idi; ona gösterdi. Ol eyitti: "Cüneyd degüldür" dedi. Ol kişi dahi: "Ben Cüneyd degülem. Bana Celâl derler" dedi. Ol kişiyi salverdiler, gitti. Gider iken Cüneyd'in müridleri: "Niçin Cüneyd degülüm dedün" deyu burunun kestiler. Ol kişiyi daşa basturdular. Öldü deyü kodular gitdiler. Celâlin müridleri daş altından çıkarıb aldılar gitdiler. Gâh Cüneyd, gâh Celâl'dür derler idi"*⁹⁸ ifadelerini kullanan Sümer, Celâl'i Şeyh Cüneyd'le aynı dönemde yaşamış biri olarak göstererek Yavuz Sultan Selim döneminde yaşayan Bozoklu Celâl'i görmezden gelmiştir.⁹⁹ Nitekim çağdaş dönem eserlerine bakıldığında bunu görmemek mümkün değildir. Bu karışıklığa düşülmesinin sebebi herhalde Şah Veli'nin babasının Şeyh Celâl olarak verilmesinden kaynaklanmaktadır. Görüldüğü üzere ayaklanmanın ortaya çıkış şekli ve zamanı Osmanlı kaynaklarında ve arşiv vesikalarında anlatılmasına karşın ayaklanmanın lideri konusunda bazen Celâl, bazen Celâli, bazen de Şah Veli ismi kullanılarak aynı olay anlatılmak istenmiştir.

Padişah olmazdan önce bile kızılbaşlara yönelik tavrı bilinen Yavuz Sultan Selim'in padişah olduktan sonra Çaldıran öncesi yaptırmış olduğu kızılbaş teftişinde suçsuz olan kızılbaşlara dokunulmamakla birlikte birçok isyankâr kızılbaş öldürtmesi, birçoğunu hapsetmesi ya da sürgüne göndermesi durumu karşında Bozoklu Şeyh Celâl'in ayaklanması, inandığı dava uğrunda samimi olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim böyle bir dönemde taraftarlarının fazla oluşu ve binlerce taraftarının hayatlarını kaybetme pahasına ona destek olması kendisine güvenildiğini ve ona ilahî bir kurtarıcı gözüyle bakıldığını göstermektedir. Bu duruma gelmesi yaşadığı bölgede sahip olduğu inzivaî hayat tarzı ile bağlantılı görülmektedir.

⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Basımevi, 2011), c. 2, 297; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 94-5; Feridun Emecen, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2011), 191.

⁹⁸ Aşıkpaşazâde, *Âl-i Osmân*, 267.

⁹⁹ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, 73-4.

Kazanmış olduğu bu karizmatik şahsiyet sonraki süreçte mehdi olduğunu iddia etmesi ile daha da güçlenmiştir. Kendisini kılıcın kesmeyeceğini, kendisine okun batmayacağını iddia ederek Yavuz'dan korkmadığını ifade etmesi ve mehdi olduğunu iddia etmesi belki de böyle bir dönemde Yavuz Sultan Selim'e karşı taraftar toplayabilmenin tek yolu. Nitekim mehdici söylemleri olmayanların uygulamış oldukları yöntemlere baktığımızda taraftar kitleleri ya az olmuş ya da daha yüksek karizmatik bir şahsiyetin desteği ile bu işe kalkışmışlardır. Diğer taraftan Bozoklu Şeyh Celâl'in yakalanan müridinin Şah İsmail'in bu ayaklanmada desteğinin olduğunu söylemesi Celâl'e ayrı bir güç katmıştır. Ancak Celâl'in mehdilik söylemleri ve Şah İsmail'in desteğini almış olmasına karşın her ne kadar çağdaş tarihçiler yüksek katılımlı bir ayaklanma olduğunu söyleseler de arşiv belgelerinde verilen rakamların tarihçilerin verdiği bilgilerden az oluşu, Celâl'in sahip olduğu taraftar sayısının bundan önceki diğer kızılbaş ayaklanmalarına göre az olduğunu göstermektedir. Bu durumun Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye'de kazanmış olduğu zaferin sonucunda Safevî yayımlıcağının önünün kesilmesiyle ilgili olduğu düşünülebilir.

Öte yandan Bozoklu Celâl'in Şahkulu ayaklanmasında olduğu gibi Malatya, Adana, Canik ve Çorum'a halifelerini göndererek onlara yetkiler vermesi onun sahip olduğu liderlik vasfını ortaya koyduğu gibi Çaldıran'da alınan mağlubiyetin etkisiyle olsa gerek bu ayaklanmayı daha önce Şah İsmail ile birlikte planladığını da ortaya koymaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden döndükten sonra böyle bir hareketin ortaya çıkması da bu ayaklanmanın planlı oluşunu doğrular niteliktedir.

3.7. Katılan Zümreler

Ayaklanmayı doğru anlayabilmek adına bu harekete katılan sosyal tabanı da iyi değerlendirmemiz gerekir. Nitekim ayaklanmayı oluşturan sosyal tabana baktığımızda katılanların çoğunluğunun kızılbaş Türkmen kesimlerden olması Yavuz Sultan Selim'in kızılbaşlar üzerine uygulamış olduğu doğu siyasetinin sonucudur.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran öncesi kızılbaşları tespit ettirmek için yaptırmış olduğu teftiş, Çaldıran'da aldığı galibiyet, Safevî ve Memlük Devleti yanlısı Alaüddevlé'nin öldürülmesi, ikinci doğu seferi düzenlenmesi niyeti ve Şah İsmail ile ittifak içerisinde olan Memlük ordularına karşı kazanılmış zafer Anadolu'daki kızılbaş Türkmen zümre üzerinde yüksek bir baskı oluşturmuştur. Bunun sonucunda Şah İsmail'in desteğiyle ayaklanan kızılbaş şeyhi Bozoklu Şeyh Celâl'in taraftarlarının çoğunun kızılbaş olması çok normal gözükmektedir. Kaldı ki ayaklanmanın ortaya çıktığı ve yayıldığı bölgeleri de dikkate aldığımızda daha önce bahsedildiği üzere tarihî süreç içerisinde Safevî Devleti'ni kuran oymakların bulunduğu yerlerden olması ve yoğun bir kızılbaş yerleşiminin olduğu yerler olma-

sı Bozoklu Şeyh Celâl'in taraftar kitlesinin ana unsurunun kızıllaşlardan meydana geldiğini anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Ancak şunu burada söylememiz gerekir ki; XIV. Yüzyıldan itibaren Anadolu'daki mehdilik algısı ile ortaya çıkmış kızıllaş zümrelerin gerçek anlamda tasavvufi düşünceden yoksun, zamanla bozulan sosyo-ekonomik şartların da etkisiyle yozlaşmış bir hayat tarzı ile karşı karşıya kalmış olduklarını görülmektedir. Ahmet Yaşar Ocak'a göre Şahkulu ve Bozoklu Celal gibi derviş hayatı süren ve içlerinde bulundurduğu kimlik gereği ayaklanmaya müsait bu insanlara, suç işlediği için idam edilmekten korkan veya hapse girmekten endişe eden suçlular, başboş gezen levendler, tımarı az veya tımarsız kalmış sipahiler, evini barkını terk edip kaçan gençler ve eşkiya grupları intisap etmek suretiyle bu zümreler arasında tebdil-i kıyafet yaşamışlardır. Dolayısıyla gerçek tasavvufi düşünceye sahip olmayan bu insanların anarşik faaliyetlere eğilimli olmaları çok tabiidir.¹⁰⁰

Her ne kadar Bozoklu Şeyh Celâl'in söylemlerinde mehdilik iddiası olmuş olsa da ayaklanmanın ortaya çıkış şeklinde izlenen yöntemler, halka yapılan zulümler katılan zümreler arasında farklılığın oluşmasına engel olmuştur. Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim'in kızıllaşlar için izlemiş olduğu siyasetin bilinmesi ve bu uğurda kazanmış olduğu zaferler kaybedecek bir şey olmayan ve bütün ümitlerini Şah İsmail'e bağlayan kızıllaş Türkmen zümreler haricinde katılımı olumsuz etkilemiştir. Nitekim Bozoklu Şeyh Celâl'in taraftar toplamak için etrafa haberciler gönderdiğinde bazı taraftarlarının gelip çoğunun gelmediği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Bu süreçte Çağdaş Osmanlı tarihçilerinin, katılımcıların sayısını belirtmek için vermiş olduğu rakamlar, her ne kadar yirmibin ile ellibin arasında olmuş olsa da bunun gerçek bir rakam olduğu kanaatinde değiliz. Nitekim arşiv belgelerine bakıldığında ayaklanan kızıllaş taraftarların üçbin-dörtbin kişilik bir askeri kuvvete sahip olduğu buna karşılık aynı sayıya yakın Osmanlı kuvvetinin onları bastırmak için gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca ayaklanmanın kısa bir sürede sonuçlanması yukarıda verilen rakamların abartılı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim kendinden sonraki tarihçilere kaynaklık eden ve bu ayaklanmada ellibin katılımcının olduğunu söyleyen İdris-i Bidlisî'nin, Şahkulu ile Nur Ali Halife ayaklanmalarında ve Çaldıran öncesi öldürülen kızıllaşlarla ilgili verdiği rakamları dikkate aldığımızda bunun doğru bir yaklaşım olduğu görülecektir.

İdris-i Bidlisî'nin Şahkulu ayaklanmasından itibaren vermiş olduğu rakamlara baktığımızda yedi sekiz sene içerisinde yaklaşık yüzellibin kızıllaş Türkmen'in öldürüldüğü ortaya çıkmaktadır ki bu oldukça abartılı bir sayıdır. Genelde yazarın kullandığı bu metotta hem Osmanlı hem de Kızıllaş Türkmen cephesinde verilen rakamların çokluktan kinaye olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca da-

¹⁰⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII yüzyıllar)* (Ankara: TTK Basımevi, 1999), 132.

ha önce de söylediğimiz gibi öldürülen kızılbaş Türkmen zümrelerin sayısının fazla gösterilmesi o dönemde uygulanan yanlış bilgilendirme amaçlı bir siyasettir. Bu siyasetin amacı, hem kendi halkı hem de kızılbaş Türkmen zümre nazarında Osmanlı kuvvetlerinin gücünü göstermek olduğu gibi Safevî propagandalarının önüne geçebilmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'da şehzâde iken başlattığı ve padişah olduktan sonra devam ettiği kızılbaş siyaseti beraberinde Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye galibiyetlerini getirmiştir. Bu süreci iyi takip eden Şah İsmail, Yavuz'un almış olduğu bu galibiyetlerde öncelikli hedefinin kendisi olduğunu bilmektedir. Sıranın kendisine geleceğini anlayan Şah İsmail her ne kadar barış teklifine yanaşmış olsa da kabul görmemiş Anadolu'daki kızılbaş taraftarları ile bu süreci yavaşlatma veya engelleme yoluna gitmiştir. İşte Şah İsmail'in desteğiyle Bozoklu Şeyh Celâl'in çıkarmış olduğu bu ayaklanmayı Osmanlı-Safevî mücadelesinin bir sonucu olarak değerlendirmemiz gerekir. Her ne kadar mehdici söylemlerle ortaya çıkmış bir ayaklanma olsa da hem Şah İsmail'in desteğinin varlığı hem de katılan kişilerin kızılbaş oluşu ve yeterince taraftar kitlesine ulaşamaması bunun siyasî gayelerle ortaya çıktığını göstermiştir. Öte yandan Osmanlı siyasal iktidarı bu ayaklanmayı inanç yönünden ziyade kendi bağımsızlığına karşı bir tehdit olarak gördüğü için bu hareketleri mahkûm ederken inanç noktasından yola çıkmıştır. Diğer taraftan bu ayaklanmada kullanılan mehdici söylem her ne kadar orijinal bir söylem ortaya koymasa da her iki tarafın dini ne kadar da siyaset için bir araç olarak kullandığını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Âlî, Gelibolulu Mustafa. *Künhü'l-Ahbâr*. Nuruosmaniye Koleksiyonu, 3406. Süleymaniye Ktp.
- Aşıkpaşazâde, Derviş Ahmed b. Şeyh Yahya. *Tevârih-i Âl-i Osmân*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.
- Bayramoğlu, Fuat ve Nihat Azamat. "Bayramiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 270. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Caferoğlu, Ahmet. "Türk Onomastiğinde Başlık Yahut Serpuş", *Sekizinci Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, (1960): 113-125.
- Celâlzâde Mustafa. *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*. Fatih Koleksiyonu, 4423. Süleymaniye Ktp.
- Emecen, Feridun. *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2011.
- Feridun Ahmed Bey. *Münşeatü's-selâtin*. 1-2. İstanbul: Dârü't-tibâati'l-Âmire, 1858.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*. İzmir: Selçuk Yayınları, 1990.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
- Hasan-ı Rumlu. *Ahsenu't-Tevârih*. Esad Efendi Koleksiyonu, 2157. Süleymaniye Ktp.
- Hinz, Walter. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*. trc. Tevfik Bıyıkoğlu Ankara: TTK Basımevi, 1992.
- Hoca Sadeddin Efendi. *Tâci't-Tevârih*. Ayasofya Koleksiyonu, 3041. Süleymaniye Ktp.

- İdris-İ Bidlisî. *Selîmşahnâme*. Lala İsmail Koleksiyonu, 348. Süleymaniye Ktp.
- İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: TTK Basımevi, 1968.
- İvanov, Pavel Petrovich. "Karakalpakların Tarihine dair Materyaller", trc. H. Ortekin. *Ülkü Mecmuası*, sy. 11:65 (1938): 417-424.
- Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed b. Sultan. *Fetevây-ı kemalpaşazâde der hakkı kızılbaş*. Esad Efendi Koleksiyonu, 3548: 45b-47a. Süleymaniye Ktp.
- Keşfi, Mehmed Çelebi. *Selîmnâme*. Esad Efendi Koleksiyonu, 2147. Süleymaniye Ktp.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- Kummî/Nevbahî. *Şîî Fırkalar Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak, Fıraku's-Şia*, trc. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Lütfî Paşa. *Tevârîh-i Âl-i Osmân*. Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, 4269. Süleymaniye Ktp.
- Melikoff, Irene. *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1998.
- Müneccimbaşı, Derviş Dede Ahmed b. Lütfullah. *Sahâifu'l- Ahbâr fi Vekayii'l-Asar*. Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, 4046. Süleymaniye Ktp.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalendariler (XIV-XVII yüzyıllar)*. Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mühlidler 15-17. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babaîler İsyanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler Metodolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: TTK Basımevi, 1997.
- Onat, Hasan. *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Sümer, Faruk. *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: TTK Basımevi, 1990.
- Şükrî. *Selîmnâme*. Esad Efendi Koleksiyonu, 2148. Süleymaniye Ktp.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (T SMA). Evrak No, 2044, 3295, 5293, 5461, 6384/2, 6942.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, 1-2, Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- Üzüm, İlyas. "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 546-557, Ankara: TDV Yayınları, 2002.